

ХАРАКТЕРИСТИКА БАЗОВИХ ПОНЯТЬ (КУЛЬТУРА, БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА, БЕЗПЕКА) У ФОКУСІ ТРАДИЦІЙНИХ ДИСЦИПЛІН ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ

У запропонованій статті проаналізовано категоріально-понятійний апарат вітчизняної психолого-педагогічної літератури, підкреслено, формування правильної соціальної позиції особи щодо власної безпеки, мотивацію її безпечної поведінки в побуті, на виробництві, в інших сферах життєдіяльності, засвоєння певних знань та вмінь з акцентом на запобігання можливим ризикам та загрозам здоров'ю і життю як на необхідній умові безпечного способу життя.

Ключові слова: культура; безпечна поведінка; безпека.

Вступ. Пріоритетна проблема сьогодення у ХХІ ст. – забезпечення безпечного існування людини не тільки зберегла свою гостроту, а й значно повновому активізувалася у зв'язку із сучасними викликами, небезпеками й загрозами, що набувають глобального характеру. Поряд із традиційними небезпеками й загрозами ХХ ст. – війнами, політичною нестабільністю, природними катаклізмами – з'явилися нові небезпеки й загрози у вигляді поширення міжнародного тероризму й сучасної злочинності, значного погіршення екологічного стану середовища життєдіяльності людини, наркоманії та масовому алкоголізму населення багатьох країн, масштабних техногенних аварій і катастроф, зміни клімату, нераціонального вичерпання природних ресурсів, швидкої зміни спрямованості демографічних процесів тощо. Процеси глобалізації підсилили взаємозв'язок і взаємозалежність природи, людини і суспільства.

Ситуація у сфері безпеки, що складається під впливом складного динамічного процесу, в основі якого містяться глобалізація, науково-технічний прогрес, інформатизація, посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, супроводжується виникненням нових ризиків та загроз для людини й суспільства в цілому.

Саме культура визначає динаміку та спрямованість суспільних процесів, саме через спільність культури те чи інше утворення набуває цілісності. Культура – це одне з найпопулярніших і найуживаніших слів, діяльність людей щодо відтворення й оновлення соціального та політичного буття, а також продукти й результати діяльності людей, які в неї включаються. Культура є найбільш фундаментальний спосіб людського буття, базис реальності для людини, природно-історичний процес, спрямований на відображення (реплікація) суспільної та родової сутності людини. Культура є суспільний світопорядок, який відкритий для можливостей людського існування. У

контексті засад кожного культурного світу знаходиться тільки одна властива їй конфігурація суспільності, у якій проявляється унікальність людського буття як унікальність буття людини в культурі. Культура є сукупний досвід людства, носій вічного та плінного, єдність буття й небуття, виникнення та зникнення, в основі якої – загальнолюдські цінності.

Аналіз літературних джерел. На цій проблемі зосереджують увагу багато провідних учених з безпеки життєдіяльності, зокрема О. І. Запорожець, В. М. Ярошевська, В. І. Березуцький та інші. Цінними є думки А. В. П'ятової, Л. А. Гладкої про культуру безпеки людини у ХХІ ст.

Мета: визначити базові поняття дисципліни «Цивільний захист».

У ході роботи було поставлено такі **завдання:**

- 1) Опрацювати літературні джерела для отримання необхідних матеріалів;
- 2) Розглянути основні поняття.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати сутність культури, необхідно простежити історію розвитку терміна «культура». Латинське «culture», як вважають лінгвісти, походить від латинського «colere», що означає «обробіток», «обробка», «поліпшення» людиною чого-небудь природного. Спочатку цей термін вживався в зв'язку з головним видом матеріальної діяльності людини – обробкою землі («agriculture»). Цей термін мав і друге значення: «cultura animi» або точніше «cultura litterarumis» – «культивування духу». Панувало і третє його значення, що відноситься до манери поведінки, наприклад «cultura milieris» – «витонченість жінки». Згодом цей термін було перенесено римлянами на людину, і він став означати її виховання та освіту, тобто «обробіток людини».

Історія культури дуже складна й суперечлива. Людина визнається як критерій розвитку суспільства і

його вища мета. З'являється «*homo eges*» – людина дії, тобто людина мисляча і діюча.

Починаючи з XVII ст., поняття «культура» використовується вже більш широко не тільки для позначення окремих напрямів, способів, результатів діяльності людини, а й для всього, що нею створено й існує поруч із природою. Першим автором, який використав цей термін у широкому значенні, був С.°Пуфендорф.

У філософії культура розглядається в узагальненому вигляді як форма, результат, спосіб зв'язку людини з дійсністю [10].

У тлумачному словнику живої великоруської мови В. Даля сказано, що «культура» – обробка й догляд, обробіток; освіта розумова й моральна [4, с. 192], тобто, знову-таки, вказується на зв'язок культури й освіти.

Культура – складне міждисциплінарне загально-методологічне поняття, характеристика якого, що задовольняє фахівців різних галузей знань, надзвичайно ускладнена. Сучасна наукова література має у своєму розпорядженні значну кількість визначень культури.

У визначенні поняття й сутності культури немає єдності. Так, у філософській енциклопедії відзначено, що культура – «сукупність досягнень суспільства в його матеріальному і духовному розвитку, що використовуються суспільством, що становлять культурні традиції що служать подальшому прогресу людства» [11, с. 118].

Культура організує людське життя так, що здійснює ті його функції, які в житті тварини виконують генетично. Вони слугують для впорядкування досвіду й регулювання відносин членів групи. Отже, культура – це виховання, культ, обробка, шанування. Це історично певний рівень розвитку суспільства, творчих здібностей людини, який виражається в типах організації й діяльності людей, а також створюваних матеріальних і духовних цінностей. Культура – це різні способи, спрямовані на пристосування людини до зовнішнього середовища та інших людей, передбачають свідому роботу духу з удосконалення того, що оточує людину. Слово «культура» асоціюється з ознаками особистого вдосконалення людини. Культура є специфічний спосіб організації й розвитку людської індивідуальності, представлений у продуктах матеріального й духовного виробництва. Культура представлена в системі соціальних норм і установ, духовних цінностях, сукупності відносин людей до природи, суспільства, людей між собою і ставлення до самої себе. Культура характеризує особливості свідомості й поведінки, діяльності людей, праці, побуту, мови. Культура має понад 500 різних визначень: вона може фіксуватися як спосіб життєдіяльності, окремого індивіда, соціальної групи чи всього суспільства в цілому. Культура виконує об'єднавчу та інтеграційну функції, що сприяє інтеграції суспільства. Культура пов'язана з духовним світом людини, тому фіксує ситуацію духовно-морального вибору [2, с. 178–179].

Сучасне слово «культура» означає сукупність переконань, цінностей, виразних засобів у мистецтві,

культури, які є загальними для будь-якої соціальної групи [2, с. 181].

Культура розглядається як складне динамічне утворення, яке має соціальну природу, яка виражається в соціальних відносинах і напрямках створення, засвоєння, збереження й розповсюдження предметів, ідей і цінностей, які забезпечують взаєморозуміння людей у різних соціальних ситуаціях. Саме культура виступає як об'єктивний фактор по відношенню до різних соціальних систем і особистостей, виражає загальнозначущі принципи співжиття людей, є вираженням різних екзистенціальних станів людини. Між культурою суспільства, соціальної групи й окремої особистості є як співпадіння, так і відмінності. Культура – це система суспільнозначущих зразків раціональності повсякденного життя людей (ритуали та звичай), які виражають як національний характер, так і дух самого народу [2, с. 183].

Отже, під культурою треба розуміти систему цінностей, уявлень про світ і правила поведінки, загальні для людей, пов'язаних із певним образом життя. Культура організує людське життя і в певній мірі регулює поведінку людей. Культурі навчаються, культура формується, тому що культура – це система механізмів, які регулюють правила, рецепти, інструкції, які слугують для управління людиною й суспільством. Без культури людина була б повністю дезорієнтованою, поведінка людини практично не управлялася б і зводилася до спонтанних і беззмістовних вчинків. Без соціалізації людина не здатна засвоїти впорядкований спосіб життя, оволодіти мовою, навчитися добувати засоби існування. Спілкування стимулює розвиток здібностей, а отже, становлення особистості. Кожне суспільство здійснює свій відбір культурних форм, у результаті чого минулі й теперішні покоління по-різному ставляться до цінностей [2, с. 184].

Безпека – одна з найбільших цінностей людини й суспільства. Проте саме внаслідок значних проблем міжнародної, регіональної, державної, техногенної безпеки та порушення безпеки праці мільйони людей гинуть, страждають від травм та професійних хвороб [6].

Аналізуючи зміст терміна «безпека», дослідники доходять висновку, що в суспільній свідомості це поняття ототожнюється не стільки з «відсутністю загроз», скільки зі станом, почуттями та переживаннями людей [5, с. 151]. Загалом із поняттям «власна безпека» асоціюються стан та почуття перебування в безпеці, відсутність тривоги, упевненість, стабільність, радість, добробут [8].

Ситуація у сфері безпеки, що формується під впливом складного динамічного процесу, в основі якого лежать глобалізація, науково-технічний прогрес, інформатизація, посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище супроводжуються виникненням нових ризиків та загроз для людей. Тому питання безпеки життя та здоров'я людини розглядається як пріоритетне в контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства в цілому. Так, концепцією сталого розвитку, прийнятою в 90-ті рр. минулого століття, дії, спрямовані на забез-

печення безпеки людей в усіх сферах життєдіяльності людства (матеріально-виробничої, побутової, соціально-політичної, культурної та духовної), визнано пріоритетними в діяльності світової спільноти в умовах глобалізації [9].

В Україні створено міцні підвалини державної політики у сфері забезпечення безпечних умов життєдіяльності, зокрема прийнято законодавчу базу, яка ґрунтується на Конституції України і включає закони у сфері охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, безпеки дорожнього руху, цивільної оборони та цивільного захисту. За роки становлення незалежності створено відповідні інституції, зокрема в 1993 р. – Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення [7]. Маючи статус надвідомчого координаційного й методологічного центру з упровадження сучасних підходів до покращення ситуації у сфері безпеки, Національна рада, на превеликий жаль, досі себе ніяк не проявила.

Враховуючи той факт, що відповідні знання, уміння та навички є необхідною умовою безпечної поведінки людини, цим питанням приділяється значна увага в освітній сфері. Зокрема, на основі напрацювань закордонних і вітчизняних науковців у сфері безпеки в Україні реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», відповідно до якої викладається комплекс дисциплін, а саме: валеологія, екологія, охорона праці, ергономіка, цивільний захист. Чільна увага при цьому приділяється проблемам безпеки життєдіяльності.

Водночас існуючий стан справ свідчить про те, що наявність у людей сукупності знань та вмінь є недостатнім для забезпечення безпеки. Важливо, щоб безпека стала пріоритетною метою та внутрішньою потребою окремої людини, колективу й суспільства. Цього можна досягти шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки, тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дозволяє реалізувати захисну функцію людей. Ця культура має базуватися на наукових і системних підходах [7].

У програмних документах, у дослідженнях із проблеми безпеки життєдіяльності людини широко використовується поняття «безпечна поведінка», що визначається як система дій або вчинків особистості, спрямованих на забезпечення оптимального рівня її захищеності в усіх сферах життєдіяльності, що характеризує загальне ставлення людини як до власної безпеки та життя і здоров'я, так до оточуючих, екологічно безпечного природного середовища [1, с. 7].

Низка дослідників виокремлює чотири етапи у формуванні безпечної поведінки. Першим етапом формування є ознайомлення дітей із загальними нормами, алгоритмами, правилами безпечної поведінки. Учень має знати, як потрібно себе поводити в небезпечних ситуаціях і чому саме так. Другий етап –

етап формування ставлень. Учителю необхідно викликати позитивне ставлення учнів до норм і правил безпечної життєдіяльності, сприяти готовності дитини сприйняти їх як значущі для себе. Третій етап – етап формування поглядів і переконань. Цей етап характеризується сприйняттям і перетворенням норм, правил безпеки, алгоритмів дій на особисте надбання. Четвертий етап передбачає формування спрямованості особистості [3, с. 59].

Процес формування безпечної поведінки відбувається в послідовності певних етапів:

- на першому етапі відбувається ознайомлення з небезпеками, що можуть виникати навколо нас та з правилами поведінки в різноманітних небезпечних ситуаціях і що головне – їх попередження;

- наступний етап передбачає оволодіння моделями безпечної поведінки, а саме: визначення небезпеки, аналіз її рівня, прийняття рішення щодо алгоритму дій та свідомі дії для її відвертання або зменшення;

- третій етап являє собою вдосконалення та створення моделей поведінки з урахуванням власних фізичних, психологічних можливостей, досвіду, умінь та можливостей зміни умов життєвого середовища.

Висновки. Зважаючи на зазначене вище, ми дійшли висновку, що, з огляду на критичний стан в Україні у сфері формування культури безпеки, з одного боку, та недосконалість організаційно-управлінської системи – з іншого, вважається за необхідне переглянути державну політику в цій сфері. З метою запровадження основних засад культури безпеки в Україні, що передбачає вжиття заходів, спрямованих на формування правильної соціальної позиції особи щодо власної безпеки, мотивацію її безпечної поведінки в побуті, на виробництві, в інших сферах життєдіяльності, засвоєння певних знань та вмінь з акцентом на запобігання можливим ризикам та загрозам здоров'ю та життю як необхідної умови безпечного способу життя, вважається за доцільне: посилення ролі спеціальних дисциплін в освітньому процесі, адже знання людина повинна отримувати на усіх етапах освітнього процесу, починаючи з дошкільного. Зокрема, це стосується приведення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» (для молодших спеціалістів, бакалаврів), «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист» (для спеціалістів, магістрів), що запроваджені для викладання у вищих навчальних закладах, відповідно вимог щодо підготовки фахівців з питань безпеки, викладених у наказі Міністерства освіти і науки, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.10.2010 р. № 969/922/216 «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту у вищих навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданова Г. Підготовка вчителів до формування в учнів життєвих навичок / Г. Богданова // Здоров'я та фізич. культура. – 2007. – № 9. – С. 6–7.
2. Воропаєв В. Г. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу / В. Г. Воропаєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 51. – С. 178–192.
3. Горашук В. П. Теоретичні підходи до формування культури здоров'я школярів / В. П. Горашук. // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 5 – С. 58–61., с. 59.
4. Даль В. Толковый словарь великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1989. – 694 с.
5. Зоріна М. О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності / М. О. Зоріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – № 8. – С. 149–153
6. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналіт. доп. / Ю. М. Скалецький, Д. С. Бірюков, О. О. Мартюшева, Л. Д. Яценко. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
7. Про створення Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення : постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1993 р. № 733 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/733-93-%D0%BF>.
8. Рошин С. К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Рошин, В. А. Соснин. – М. : Рос. монитор, 1995. – № 6. – Режим доступа : <http://www.bookap.by.ru/psywar/grachev/g16>.
9. Скалецький Ю. М. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні / Ю. М. Скалецький, Д. С. Бірюков, О. О. Мартюшева, Л. Д. Яценко // Національний інститут стратегічних досліджень : матеріали круглого столу (аналітична доповідь). – К. : НІСД, 2012. – 17 с.
10. Філософія : [підручник] / За заг. ред. М. Горлача, В. Кременя, В. Рибалка. – Харків : Консум, 2000. – 672 с.
11. Философская энциклопедия : в 5-ти т. / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1964. – Т. 3. – 584 с.

Малиневская Л. И., Житомирский государственный университет им. Ивана Франка, г. Житомир, Украина

ХАРАКТЕРИСТИКА БАЗОВЫХ ПОНЯТИЙ (КУЛЬТУРА, БЕЗОПАСНОЕ ПОВЕДЕНИЕ, БЕЗОПАСНОСТЬ) В ФОКУСЕ ТРАДИЦИОННЫХ ДИСЦИПЛИН ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ

В предлагаемой статье проанализированы категориально-понятийный аппарат отечественной психолого-педагогической литературы, подчеркивается формирование правильной социальной позиции личности по собственной безопасности, мотивация ее безопасного поведения в быту, на производстве, в других сферах жизнедеятельности, усвоение определенных знаний и умений с акцентом на предотвращение возможных рисков и угроз здоровью и жизни как на необходимом условии безопасного образа жизни.

Ключевые слова: культура; безопасное поведение; безопасность.

Malinivska L. I., Zhytomyr State University Franko, Zhytomyr, Ukraine

THE CHARACTERISTIC OF BASE CONCEPTS (CULTURE, SAFE BEHAVIOR, SAFETY) IN FOCUS OF TRADITIONAL DISCIPLINES OF AN ECOLOGICAL DIRECTION AT UNIVERSITY.

The proposed article analyzes categorial – conceptual apparatus of domestic psychological-pedagogical literature, said that forming correct social position of the person for their own safety, motivation of safe behavior at home, at work, in other spheres of life, learning the specific knowledge and skills with a focus on prevention risks and threats to health and life, as a prerequisite for safe lifestyle.

Keywords: culture; safe behavior; safety.

Рецензенти: д-р пед. наук, професор М. М. Букач;
д-р пед. наук, професор О. П. Мещанінов

© Малинівська Л. І., 2016

Дата надходження статті до редколегії 18.01.2016